

ЦИКЛІЧНІСТЬ ЯК ФОРМА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОГЛЯДИ ТА СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦИКЛІВ

CYCLICITY AS A FORM OF ECONOMIC DEVELOPMENT: CONCEPTUAL VIEWS AND MODERN FEATURES OF CYCLES

У статті розглянуто механізм циклічного розвитку економіки. Проведено аналіз розвитку основних концепцій і теорій циклічного розвитку економіки в історичному аспекті. Виділено основні причини циклічності в економіці. Встановлено, що в більшості теорій циклічного розвитку механізм циклічності виправдовується впливом екзогенних факторів, таких як вплив інвестицій, зміни грошової маси в обігу, зміни ефективності інвестицій, соціальні та психологічні мотиви поведінки тощо. Недосконалістю багатьох теорій циклічного розвитку є таке одностороннє обґрунтування причин циклічного розвитку. Наведені класифікації теорій циклічного розвитку економіки, розроблені різними авторами. Визначено недоліки розроблених класифікацій. Наведено авторське бачення щодо причин циклічного розвитку економіки. Пояснення циклічності економічного розвитку має ґрунтуватися на позиції, що динаміка коливань пояснюється механізмом саморозвитку системи.

Ключові слова: циклічний розвиток, теорії та концепції, цикл, криза, причини циклічності.

В статье рассмотрен механизм циклического развития экономики. Проведен ана-

лиз основных концепций и теорий циклического развития экономики в историческом разрезе. Выделены основные причины циклическости в экономике. Установлено, что в большинстве теорий циклического развития механизм циклическости объясняется влиянием экзогенных факторов, таких как влияние инвестиций, изменение денежной массы в обращении, изменение эффективности инвестиций, социальные и психологические мотивы поведения и т.д. Недосвершенством многих теорий циклического развития является такое одностороннее обоснование причин циклического развития. Представлены классификации теорий циклического развития экономики, разработанные разными авторами. Определены недостатки разработанных классификаций. Приведено авторское видение причин циклического развития экономики. Объяснение циклическости экономического развития должно опираться на позицию, что динамика колебаний объясняется механизмом саморазвития системы.

Ключевые слова: циклическое развитие, теории и концепции, цикл, кризис, причины циклическости.

УДК 338

Кулаковська Т.А.

к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки промисловості Одеська національна академія харчових технологій

The article describes the mechanism of the cyclical development of the economy: the main phases of the cycle, the causes of crises, and ways out of it. Classifications of economic cycles and their characteristics are given. The analysis of the development in the historical aspect of the basic concepts and theories of cyclical development of the economy has been carried out. The main criteria and causes of cyclicity in the economy are highlighted. The classification of theories of cyclical development of the economy developed by different authors is presented. The disadvantages of the developed classifications were identified. It has been established that in most theories of cyclical development the cyclic mechanism is explained by the influence of external factors: the influence of investments, changes in the money supply in circulation, changes in the efficiency of investments, social and psychological motives of behavior, etc. Each of these rather important factors, taken separately, cannot claim to reveal the general regularities of the cyclic process as a complex systemic phenomenon. Modern economic theories have an even shorter perspective than the teachings of the past. It has been established that the main modern problem of economics is the absence of fundamental studies of cyclicity as a complex systemic in its content and is not limited to the parameters of purely economic determinants. The imperfection of many theories of cyclical development is one-sided substantiation of the causes of cyclical development. The disadvantage is that all economic theories are built on the same principle: study the actual statistics of a specific market, confirm it with data of a particular economy and extrapolate the laws of the past for the future. The author's opinion was expressed on the reasons for the cyclical development of the economy. The explanation of cyclicity should be based on the position that the oscillation dynamics is justified by the in-house self-development of the system. It is shown that cyclicity as a process of development is caused by deep genetically incorporated characteristics of the system itself. External factors either reinforce this process or extinguish it.

Key words: cyclical development, theories and concepts, cycle, crisis, causes of cyclicity.

Постановка проблеми. Економіка розвивається нерівномірно, циклічно, послідовно перебуваючи у фазах стабільного розвитку, кризи, депресії, пожвавлення, підйому, а також середньотривалих, довготривалих (Кондратьєвських), зверх довготривалих (цивілізаційних) циклів. Економіка періодично переходить від одного відносно рівноважного, сталого стану до іншого рівноважного стану через перехідний кризовий період, який характеризується посиленням нестійкості, спадом виробництва, хаотичними змінами, перебудовою структури економіки. При цьому економічна система очищується від застарілих елементів та збагачується додатковим вмістом за рахунок прибутковості та спадковій мінливості, яка сприяє адаптації до нових умов розвитку суспільства.

Глибина, масштаби та тривалість кризової фази визначаються характером економічного циклу.

Під час переходу до чергового середньотривалого циклу зміни охоплюють в основному технологічну структуру економіки, сферу мікроекономіки та частково мезоекономіки. Перехід до чергового довготривалого циклу (близько одного разу на півсторіччя) викликає більш інтенсивні, глибокі та тривалі макроекономічні зміни. Відбувається зміна діючого технологічного устрою, співвідношень економічних устроїв, змінюються пропорції розподілу робочої сили, територіальна та відновлювальна структура економіки. Кризова фаза триває низку років, глибокі зміни відбуваються у світовій економіці.

Найбільші потрясіння в макроекономіці та глобальній економіці спостерігаються за зміни раз на декілька

сторіч зверх довготривалих (цивілізаційних) циклів. У ці періоди відбувається перехід до нового технологічного та економічного способів виробництва, з'являються нові галузі. Спостерігається низка глибоких економічних криз та болючих трансформацій. Спад виробництва та розбалансування економічних відносин досягає максимального значення. Закінчується цей процес затвердженням нового економічного устрою.

Під час переходу до чергового циклу зміни охоплюють послідовно всі елементи структури економіки. Їх вихідною базою та імпульсом стають протиріччя між зростаючим обсягом потреб суспільства та низькою ефективністю економіки, яка неспроможна задовольнити потреби. Це викликає зміни у технологічній і, як наслідок, відновлювальній, галузевій, територіальній, інституціональній структурах, у системі відносин власності.

Цикли в національній та світовій економіці синхронізуються, що найбільш яскраво виявляється в умовах глобалізації. Кожна національна економіка є нерозривною частиною світової економіки, пов'язана з нею тисячами зв'язків, відчуває на собі вплив циклічних коливань світового ринку, змін його кон'юнктури.

Дослідження механізму циклічного розвитку економіки, виявлення причин настання поворотних точок в економіці, розкриття сучасних факторів, які трансформують класичний економічний цикл, потребує глибокого критичного аналізу теоретичних напрацювань учених різних економічних шкіл з урахуванням властивостей досліджуваних економічних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Історія дослідження теорії та інструментарію циклічних процесів, об'єктів та систем в економіці нараховує близько двох століть. Найбільш рання теорія економічних циклів – це теорія недоспоживання, яка пояснює економічні кризи зубожінням працюючих мас. Один з її авторів – Т. Мальтус – використовував цю концепцію для виправдання непродуктивного споживання паразитуючих класів та держави. Більш активно дослідження циклічності в економіці стало розвиватися з початку XIX ст., коли англійський учений Х. Кларк в 1847 р. припустив, що інтервал між двома економічними катастрофами 1793 і 1847 рр. не є випадковим. З тих пір представники різних шкіл по-різному пояснюють природу економічних криз і циклів.

Одним із перших економістів, який серйозно став розробляти проблему циклів і криз в економіці, став К. Маркс. Він виділяв чотири фази «промислового циклу», які послідовно змінюють одна одну: криза, депресія, поживлення, підйом. При цьому категорія «промисловий цикл» була введена К. Марксом для відображення специфіки процесу відтворення в промисловості. Матеріально-технічною основою капіталістичної форми суспільного виробництва є промисловість, яка зумовлює появу промислових циклів і криз, що і визначило назву циклу як «промисловий цикл».

При цьому криза є відправною точкою в промисловому циклі. У результаті кризи позитивна динаміка економічної кон'юнктури змінюється на негативну, а показники розвитку народного господарства знижуються. Періодичне розгортання криз зумовлює механізм циклічності економіки.

Наприкінці XIX – початку XX ст. розвинулася кредитно-грошова концепція циклу, відповідно до якої кризи – це результат порушення у сфері грошового попиту та пропозиції (Р. Дж. Хоутрі, І. Фішер). У цей період виникли перші ендогенні концепції, які пояснюють циклічні коливання – всупереч неокласичним постулатам – внутрішньою нестійкістю самої економічної системи. Вийшли роботи економістів М.І. Туган-Барановського, А. Шпітгофа, Г. Касселя, які звернули увагу на особливості накопичення капіталу та специфіку взаємодії між виробництвом товарів споживання та накопиченням капіталу, що є основою економічного циклу.

Й. Шумпетер пов'язував циклічність із технічним прогресом. Він вважав, що економічне зростання є циклічним процесом, який зумовлюється стрибкоподібним характером здійснення нововведень.

Розвиток кейнсіанської теорії циклу пов'язаний з іменами Р. Харрода, П. Самуельсона, Дж. Хікса, А. Хансена. Ця теорія розглядає цикл як результат взаємодії між рухом національного доходу, споживанням та накопиченням капіталу. Циклічний процес формується динамікою ефективного попиту, який визначається функціями споживання та інвестицій. Взаємодія між споживанням, накопиченням та рівнем національного доходу теорія циклів ефективного попиту розглядає в аспекті сталих зв'язків, які характеризуються коефіцієнтами мультиплікатора та акселератора. Кейнсіанська теорія циклів – це основа державної антициклічної політики, розрахованої на розширення сукупного попиту у фазі кризових спадів та його обмеження у фазі підйому та підвищення цін.

Найбільш повно циклічність як теорія великих циклів кон'юнктури розроблена наприкінці 20-х років XX ст. видатним економістом Н. Кондратьєвим. Його цикли взаємопов'язують коливання в економіці з періодичним оновленням капіталу та регулярністю зміни тривалих періодів надлишку та нестачі капіталу. У ці періоди інерційні галузі економіки знаходяться у стані кризи або застою, приріст виробництва товарів мінімальний або відсутній, виробництво стагує, перенакопичення та старіння капіталу у традиційних галузях знижує норму прибутку. Це веде до застою у науково-технічних сферах. Впровадження досягнень науки та техніки у виробництво здійснюється стрибкоподібно.

Важко навіть перерахувати прізвища видатних вчених, які зробили вагомий внесок у пояснення причин циклічності розвитку економіки. Серед них – знані у світі вчені-економісти К. Жюгляр, У. Джевонс, Дж. Кларк, Л. Вальрас, Й. Шумпетер, А. Маршалл, Р. Харрод, К. Віксель, А. Берне,

У. Мітчелл, Дж. М. Кейнс, М. Фрідман, С. Кузнец, М. Туган-Барановський. Заслужують на увагу наукові праці з проблем циклічності вчених радянської доби, насамперед, Н. Кондратьєва, Є. Слуцького, І. Трахтенберга, Л. Мендельсона, Е. Варги, С. Меншикова та ін. Серед досліджень останніх років слід виділити роботи Р. Лукаса, Ф. Кіндланда та А. Прескотта.

Однак чим більше економічна наука зосереджує зусилля на обґрунтуваннях закономірностей циклічного розвитку, тим очевиднішою стає невичерпаність зазначеної проблематики.

Можна говорити про циклічність як відображення процесів відтворення основних фондів (К. Маркс), динаміки інноваційних процесів (Й. Шумпетер), великих циклів технологічних нововведень (Н. Кондратьєв), цінових коливань (М. Фрідман), змін прибутковості інвестицій (Дж.Р. Хікс), норми монетарного відсотка (Дж.М. Кейнс), нарешті іпотечних, як на цьому наголошується тепер, заборгованостей, однак кожен із цих досить значущих чинників, взятий уособлено, не може претендувати на виявлення загальних закономірностей циклічного процесу як складного системного явища.

Постановка завдання. Жодна з минулих або сучасних економічних теорій не в змозі пояснити фактори, час виникнення і припинення економічних криз, знайти шляхи виходу з них, не може звільнити економіку від інфляції, монополізму. Сучасні економічні теорії мають ще більш коротку перспективу, ніж вчення минулого. Економічні теорії будуються за одним і тим самим принципом: по-перше, вивчити фактичну статистику конкретного ринку; по-друге, підтвердити її даними конкретної економіки; по-третє, екстраполювати закономірності минулого на майбутнє. З часом приходять переконання в тому, що ця теорія була недосконалою. І дослідження починаються спочатку [1]. Відсутність фундаментальних досліджень циклічності як складного за своїм змістом системного явища, що не обмежується параметрами суто економічних детермінантів, стає головною сучасною проблемою економічної науки.

Тому завданням дослідження є аналіз, узагальнення та класифікація концептуальних підходів до пояснення причинності циклічного механізму розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Циклічні коливання в економіці – це багатфакторний процес, у якому поєднується дія різноманітних механізмів, що генерують і поширюють циклічні імпульси.

У загальному вигляді динаміка розвитку – це деяке відхилення від точки (або точок) рівноваги. Деякі автори вважають [2; 3], що відхилення від точок рівноваги відбувається внаслідок впливу зовнішніх сил, які дають певний імпульс прискорення або уповільнення процесу, однак внутрішні сили повертають його в початковий рівноважний стан. Тобто хвиля розвитку – це всього лише повторюваний процес коливань навколо точки рів-

новаги. Але інші автори [4; 5] помітили, що в більш сильних збуреннях система не повертається у вихідну рівновагу. Є явне протиріччя концепцій рівноваги. Світова економіка й економіка будь-якої країни являє собою систему зі складними зв'язками і взаємодіями. Як будь-яка система, економіка перебуває у постійному русі.

Сучасна концепція теорії рівноваги і динамічного розвитку економічних систем базується на тому, що рівновага в економіці є визначальним моментом її існування, розвиток економіки відбувається хвилеподібно навколо деякого центру рівноваги. Відхилення від центру рівноваги становить деяку хвилю динаміки процесу. Динаміка хвилі розвитку, крім гармонійної складової частини, може мати певний загальний тренд. Отже, в загальній динаміці присутні кілька складових частин: тренд, який представляє динаміку рівноваги процесу, циклічна складова частина процесу та точка відліку змін.

Всі теорії розглядають економічні цикли як математичне числове повторення. Але будь-який період не є постійно відмірюваним інтервалом, який насправді не може бути тимчасовим проміжком через те, що природа його зумовлюється тими особливостями, які В.І. Вернадський назвав ноосферними. Ноосферний «розклад» пов'язаний з накопиченням циклічних сил. Нетотожність періодичних циклів пояснюється їх конвергенцією з іншими, внаслідок чого їх періоди, наприклад, хвилі Н. Кондратьєва, можуть бути скорочені або, навпаки, пролонговані залежно від характеру циклів, які конвергують, і їх суперпозиції. Спроби технічних аналітиків довести, що передбачуваність ринків неминуче спрацьовує протягом низки років, взагалі не мають під собою підстав через вплив нових довгострокових циклів. Стійкість ринків – це не результат бездіяльності в циклі, а наслідок балансу одного набору тенденцій іншими [1, с. 22].

На думку Ф. Велічко [4], світ живе в світі ритмів – циклічних процесів, у межах яких однотипні явища або стан не точно повторюються, але періодично відтворюються. Ритми у людському житті чи природі майже ніколи не існують ізольовано. У чистому вигляді ритми, будучи періодичними функціями, накладаються один на одного, підкоряючись відповідним математичним законам суперпозиції. Кожен ритм розвивається пофазно. Три фази очевидні: початок (нульова точка або точка початку відрахунку, максимум (акрофаза) і кінець (кінцева точка, яка разом з тим є точкою нової хвилі). Ці три фази визначають період ритму – тривалість його повторюваної частини. Суперпозиція періодичних функцій (ритмів) може їх взаємно підсилювати або погашати. Коли ритми накладаються один на одного в одній і тій же фазі, результуюча дає високий пік (синфазне накладення). У цьому разі виникає явище резонансу, тобто вільного обміну енергіями двох ритмів. Це відноситься також до економічних явищ і процесів. І навпаки, за антифазної суперпозиції ритми

гасять один одного. Найчастіше вони вказують на небажані явища в економіці, які, звичайно, знижують економічну стабільність, але можуть давати і позитивні результати. Вони подають сигнали про те, що у господарській діяльності або житті треба щось міняти, наприклад темп, середовище, партнерів та ін. Іноді корисно погашати розвиток небезпечних ритмів через розроблення превентивних заходів. Зрештою, можуть формуватися ритми, зсунуті по фазі один відносно іншого, але не до стану синфазності. Формування таких ритмів дає примхливу результуючу. В економіці та суспільстві таке зрушення відповідає перебудовам, які об'єднують позитивні і негативні тенденції. Кінцевий результат залежить від того, як до неї підготувалася економічна система.

За складання двох гармонійних функцій, які мають близькі періоди, коливання об'єднуються або синфазно, або антифазно. При цьому результуюча наближається майже до нуля або різко піднімається вгору. Виникають коливання з амплітудою, яка періодично змінюється. Це так зване биття – явище, більше відоме у фізиці, але в економіці і суспільстві воно також має місце і найчастіше проявляється в період кризи. В економічних і соціальних системах, в яких виникає биття, проявляється велика нерівномірність і нестабільність розвитку, що може привести до їх розвалу.

На відміну від механічних систем, які нездатні напрацювати апарат самонастроювання, соціально-економічні системи можуть самостійно (стихийно) виробити власний механізм ухилення від небезпечного биття ритмів, який не завжди спрацьовує автоматично. Тому вивчення та визначення соціально-економічних ритмів є найважливішим завданням сучасної економічної теорії і практики. Необоротний знижувальний процес в економіці прийнято називати ентропією економіки (її динамічним руйнуванням). Прискорена ентропія характеризує її стагнацію (необоротне руйнування – крах економіки).

В економічній літературі за критерієм тривалості розрізняють такі типи економічних циклів:

– малі цикли. Пов'язані з відновленням економічної рівноваги на споживчому ринку.

– середні цикли, пов'язані зі зміною попиту на обладнання і споруди. Матеріальною основою середніх циклів є масове оновлення основного капіталу, яке відбувається в економіці з періодичністю в 7–13 років.

– великі цикли, пов'язані зі зміною технологічного укладу, який відбувається протягом декількох середніх циклів.

Ю. Соколов в науковій праці «Цикл как основа мироздания» [6] наводить класифікацію циклів відповідно до імен їх дослідників:

– цикли Кітчина (2–4 роки). Характеризуються зміною запасів, що призводить до коливання ВВП, зростання цін, зайнятості, товарів;

– цикли Жугляра (7–12 років), або інвестиційні цикли. Приводять до коливання ВВП, інфляції і

зайнятості. Пов'язані з масовим оновленням основного капіталу;

– цикли Кузнеця (16–25 років), або будівельні цикли. Міжрегіональна диференціація доходу приводить до міграції населення; збільшення населення є стимулом для житлового будівництва, тобто інвестицій в нерухомість, це приводить до динаміки сукупного попиту, що, в свою чергу, знову впливає на сукупний дохід населення;

– цикли Кондратьєва (40–60 років), або техногенні цикли. Технічний прогрес приводить до впровадження нових технологій, що приводить до зміни технологічного укладу і структурних перебудов в економіці;

– цикли Форрестера (200–400 років). Відкриття нових джерел енергії або матеріалів приводить до прориву у виробництві, що стає тривалим джерелом економічного зростання;

– цикли Тоффлера (1000–2000 років). Ці цикли пов'язані з народженням і зникненням цивілізацій, народів.

Нині створено десятки різних теорій, що пояснюють причини економічної циклічності.

Так, колективом Інституту економіки і прогнозування НАН України розроблена класифікація економічних теорій відповідно до причин впливу та механізму дії економічних циклів:

1) зміна грошової маси та рівня податкового тиску (М. Фрідман, Т. Майер, К. Брунер);

2) зміна обсягів інвестицій (К. Віксель, Й. Шумпетер);

3) масштаби кредитування суб'єктів господарювання та зв'язку з очікуваннями та наслідки дій (Дж. Кейнс, Т. Сарджент);

4) вплив мультиплікатора-акселератора (Д. Хікс, П. Самуельсон);

5) недосконалість та обмежений доступ інформації (М. Фрідман, Р. Лукас, Д. Стігліц).

На нашу думку, така класифікація не є повною та не враховує вплив ендогенних факторів розвитку соціально-економічної системи.

У роботі М. Голишевої [7] наведена більш детальна класифікація економічних теорій, що пояснюють економічні цикли і кризи, на основі таких критеріїв:

1) Співвідношення факторів, що викликають кризові явища. Такі фактори можна розділити на ендогенні та екзогенні. Тоді дослідників, що займаються вивченням кон'юнктурної динаміки, умовно можна розділити на дві групи. Перші вважають, що економічні цикли є наслідком випадкових впливів на економіку серії незалежних екзогенних імпульсів. До представників цього напряму належать найбільш авторитетні вчені сучасної західної неокласичної школи. Засновник цього підходу в економіці – радянський економіст Е.Е. Слуцький. Представники другого напряму вважають, що цикл спочатку властивий економічній системі і є «ендогенним чинником її роз-

виту» [6, с. 15–18]. Перша систематична концепція довготривалих економічно коливань, яка виявила їх ендогенний характер, належить радянському економістові Н. Кондратьєву.

2) Кількість факторів, що викликають циклічність економіки. Тоді теорії циклів можна розділити на дві групи: ті, які бачать причини циклів і криз в якійсь одній причині (монокаузальні теорії), наприклад, оновленні основного капіталу, і ті, які пов'язують циклічність із сукупністю факторів (полікаузальні), наприклад, теорія довгих хвиль Кондратьєва.

3) Причинність циклічності. Ці теорії можна розділити на чотири великі групи. Перша – розглядає як причини коливань ті чи інші особливості розвитку продуктивних сил в широкому сенсі цього поняття, тобто засобів виробництва і робочої сили. При цьому одні економісти акцентують свою увагу на русі основного капіталу, техніки, інновацій. До таких концепцій можна віднести теорії циклів Й. Шумпетера, Г. Менша, А. Клайнкнехта, К. Маркса та ін. Інші економісти абсолютизують динаміку змінного капіталу. До них можна віднести дослідників, що зв'язують цикли з коливаннями змінного капіталу і робочої сили (К. Фрімен, П. Боккар, Дж. Кларк, К. Коваль та ін.), а також прихильників аграрних і сировинних циклів (М. Міль, С. Кітчин, А. Гордон та ін.), які зв'язують економічні кризи з особливостями відтворення в сільському господарстві і добувній промисловості.

Друга група теорій пов'язує цикли з проблемами в сфері обігу, тобто з порушеннями в кредитно-грошових відносинах. Це в основному монетаристські теорії циклів. Представниками цих теорій є У. Росту, Л. Леві, І. Фішер, М. Фрідмен, М.І. Туган-Барановський та ін.

Третя група теорій представлена соціальними, психологічними та інституціональними концепціями (К. Перес-Перес, Й. Міллендорфер, С. Вібе, А. Йор, М. Джевонс, Р. Лукас, Дж. Катона та ін.).

4) Причетність факторів, що викликають кризу, до сукупного попиту і сукупної пропозиції. Тут виділяються теорії реальних циклів Р. Лукаса, Дж. Прескотта, Е. Кідланда, з одного боку, і неокейнсіанській підхід до економічної циклічності. Якщо в теорії реальних циклів основною причиною економічних коливань є чинники, які стосуються «реальної» економіки (зміна цін на ресурси, встановлення монополій, монопсонії, зміна продуктивності праці), то в неокейнсіанських теоріях причина циклів полягає у динаміці сукупного попиту.

5) Концепції, які об'єднують безліч факторів циклічності. Перша систематична концепція довготривалих коливань в економіці належить Н. Кондратьєву, який не зупинявся на якому-небудь одному поясненні циклічності, роблячи відправною точкою своєї теорії спосіб виробництва як комплекс усіх науково-технічних, економічних, політичних, соціальних умов. Також до дослідників, які системно розробляли проблему циклічності, можна віднести Дж.М. Кейнса, К. Маркса, Х. Доммара, Т. Дугласа і Р. Лукаса.

Таким чином, класифікація теорій циклічності розвитку економіки М. Голишевою є більш обґрунтованою та повною, зроблена за такими критеріями, як динаміка виробничих факторів (основного та змінного капіталу); зміна кредитно-грошових чинників; соціально-психологічні фактори; система різних факторів тощо.

Недосконалістю багатьох теорій циклічного розвитку є односторонність обґрунтування причин, які зумовлюють циклічний розвиток. Як правило, це екзогенні фактори, які, на нашу думку, впливають на стан рівноваги системи, а не є генетичними причинами такого стану системи. Методологія циклічності має ґрунтуватися на положенні, згідно з яким динаміка коливань «формується завдяки власним силам саморозвитку» (П. Самуельсон). У цьому разі не виключаються впливи зовнішніх чинників. Вони можуть стимулювати або стримувати (інколи й загалом нівелювати) амплітуду циклічних коливань. Однак при всьому цьому принцип «саморозвитку», розвитку на основі власного енергетичного потенціалу, є визначальним.

Висновки з проведеного дослідження. Нині в економічній теорії представлено безліч різних теорій, що пояснюють сутність економічних циклів і криз. І кожна нова криза додає до цих теорій дані для подальшого осмислення процесу економічної циклічності. З розвитком процесів глобалізації та поглибленням економічної інтеграції сучасні кризи мають полікаузальний характер, і причини таких криз часто знаходяться на стику багатьох теорій різних економічних шкіл.

Жодна з економічних теорій не в змозі пояснити фактори, час виникнення і припинення економічних криз, знайти шляхи виходу з них. Тому всі сучасні економічні теорії мають ще більш коротку перспективу, ніж вчення минулого. Недосконалістю багатьох теорій циклічного розвитку є односторонність обґрунтування причин, які зумовлюють циклічний розвиток. Методологія циклічності має ґрунтуватися на положенні, згідно з яким динаміка коливань обґрунтовується власними силами саморозвитку системи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кучеренко В.Р., Карпов В.А. Проблемы конъюнктурных исследований на рынках товаров и услуг. Научное издание. Одесса: Полиграф, 2007. 308 с.
2. Ацюковский В.А. Космос против «рынка». *Экономическая газета*. 2002. № 37.
3. Введение в рыночную экономику / под ред. А.Я. Лившица, И.Н. Никулиной. Москва: Экономика, 1993.
4. Величко Ф.К. Ритмы нашей жизни и их нарушения. Москва: ДА, 1991.
5. Вернадский В.И. Начало и вечность жизни. Москва: Советская Россия, 1989.
6. Соколов Ю.Н. Цикл как основа мироздания. Ставрополь: СОРЕС, 2006.
7. Гольшева М. Антикризисное государственное регулирование реального сектора экономики: дисерт. на соис. науч. степени канд. эк. наук. Москва, 2012. 285 с.